

ZAHORÁN CSABA

NEMZETSTRATÉGIÁK

Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetstratégiák. Politológiai és társadalom-lélektani esszék, tanulmányok a román–magyar (francia), a szlovák (cseh)–magyar, a francia–amerikai és a német–francia viszony történetéből*, Méry Ratio Kiadó, Kisebbségért – Pro Minoritate Alapítvány, 2013, 328 oldal

Borsi-Kálmán Béla legújabb könyve a tömör, de annál tartalmasabb *Nemzetstratégiák* főcímet viseli. A kötet az előszón és a szerző munkáinak jegyzékén kívül kilenc, meglehetősen szerteágazó műfajú és tematikájú szöveget tartalmaz. Található itt esszéisztikus recenzió, tanulmány, diplomáciai háttérelmezés és interjú is a magyar–román kapcsolatok kérdéskörétől a kis- és nagyhatalmi érdekérvényesítés témájáig. E sokszínűség ellenére azonban végig jól kivehető a közös szál – a Borsi-Kálmán Bélát annyira foglalkoztató, és más munkáiban is hangsúlyos nemzeti kérdés, illetve annak geopolitikai összefüggései –, amely egységbe fűzi a kötet írásait.

Az egyes szövegek ugyan már elszórtan megjelentek, ám a szerkesztők – Filep Tamás Gusztáv és Zelei Miklós – előszava pontos választ ad arra a kérdésre, hogy miért volt szükség új, ezúttal közös kiadásukra. A szerkesztők, idézve a néhány éve elhunyt külpolitikai szakértő, Lőrincz Csaba meg látásait, rámutatnak arra az ismerethiányra, amely Magyarországon a szomszédos államokat, az ott zajló nemzetépítési és nemzetpolitikai folyamatokat (sajnálatos módon) övezi, és amelyet az ilyen írások segíthetnek csökkenteni (6. p.). Annál is inkább, mert Borsi-Kálmán Béla itt összegyűjtött szövegeinek időbeli és térbeli horizontja rendkívül tág: a modern nemzeti mozgalmak kialakulásától napjainkig, Magyarországtól és a Kárpát-medencétől a világpolitikáig terjed.

A kötetet a szerkesztők előszava vezeti be, amelyet a *Románia helyéről, fejlődési trendjéről és a magyar–román viszonyról a közép-kelet-európai térségben 1989 után*. Vázlat című, a kilencvenes évek eleji magyar–román viszonyt elemző tanulmány követ, ehhez pedig szorosan kapcsolódik a három következő írás, a *Támpontok és megkésett észrevételek, a Megbékélés vagy beletörődés (Történetész szemmel a magyar–román [román–magyar] alapszerződésről)*, valamint a *Hasonlóságok, különbségek – és tanulságok. A románok Németh László Magyarok Romániában és Mikecs László Románia – Útjegyzetek című írásaiban. A Gondolatok Európáról – és a „francia Európáról”*. Michel Foucher *La République européenne. Entre histories et géographies. Essai* című könyvéről írt recenzió és az *Ismétlés-kényszer? Gondolatok a „francia Európa”, az „american dream” és a „Realpolitik”*

összefüggéseiről című írások már a nemzetközi politika világába viszik az olvasót, a közel-keleti fejlemények pedig érdekes párhuzamokat villantanak fel Közép- és Kelet-Európával. Régióinkba és a magyar-szomszéd kapcsolatokra tér vissza a két következő tanulmány, a *Szlovákia, Románia és a kisebbségi kérdés – 1989 után (némi kitekintéssel Csehországra és a Magyar Köztársaságra)*. *Kérdések, tények és tétova válaszfélek*, illetve *A francia–német példa szolgálhat-e modell gyanánt a közép- és kelet-európai népek nemzeti megbékéléséhez? Magyarország helye Közép-Európában*. A kötetet végül a szerzővel 2005-ben készült interjú („Valamiféle új Klapkának gondolom magam, írástudó-diplomatának”. Bukaresti interjú Borsi-Kálmán Bélával. Kérdezett: Gabriela Adameşteanu) és Borsi-Kálmán Béla eddigi munkáinak jegyzéke zárja.

A könyv egye írásaiban egyszerre több témakör is található, ami jól mutatja ezek szoros összefüggését. Az egyik ilyen központi téma a modern nemzetek létrejötte és fejlődése. Ezt a szerző különösen társadalom- és mentalitás-történeti szempontból érinti, elsősorban a *Románia helyéről...*, a *Hasonlóságok, különbségek...*, a *Szlovákia, Románia...*, valamint *A francia–német példa...* című tanulmányokban, főképp a magyar és román állam- és nemzetépítés vonatkozásában, de Csehországot és Szlovákiát is bevonva az elemzésbe, amivel közép-európai kontextusba is helyezi a kérdést.

Állandó elemként többször is felbukkan a régió szerencsétlenségének egyik legfőbb oka, vagyis a „francia minta” hatása (9., 33., 107., 257., 265., 285. p.). Az egységes és nemcsak politikai, hanem kulturális-nyelvi értelemben is *homogén* nemzetállam létrehozására való törekvés ugyanis kezdettől fogva meghatározta a Közép- és Kelet-Európában keverten élő (modern) nemzetek belső fejlődését, és elkerülhetetlenül konfliktusokhoz vezetett az egyes közösségek között. A vizsály mondhatni logikusan következik a nemzetépítési eszmék kizárólagosságából, vagyis abból, hogy azokat rendszerint egymás rovására próbálják érvényesíteni a nemzeti elitek, kompromisszumokra pedig alig, vagy csak megkésve hajlandóak (ha egyáltalán). Ez teszi olyan kuszává és gyakran ellenségessé a régió egyes nemzetei közötti viszonyt, és az államközi kapcsolatokat is nagyobb mértékben jellemzi a kölcsönös bizalmatlanság és gyanakvás, mint szerencsésebb térségekben, akadályozva vagy legalábbis megnehezítve a közös érdekérvényesítést. A konfliktus másik oka a nemzetfejlődések aszinkronitásában gyökerezik, amely egyszerre figyelhető meg a francia modellhez és egymáshoz képest is (magyar–román és magyar–szlovák viszonylatban), valamint a régió sajátos, „félíg nemes, félíg polgár” társadalomfejlődésében, megkéssett polgárosodásában.

A román nemzetfejlődés három altípusának rövid bemutatása mellett (az erdélyi „közép-európai”, a moldvai „oroszos” és a havasalföldi „törökös-balkáni”, amelyek közül végül az utóbbi vált meghatározóvá [9. p.] Borsi-Kálmán Béla megállapítja, hogy a román nemzetfejlődés mintegy a magyar visszajaként alakult a 20. század során (20. p.). A román elitek tulajdonkép-

pen ugyanannak a nemzetállam-építési programnak a megvalósítására törekedtek-törekednek, csak „román” színekben, mint amire az egykori liberális magyar elitek tettek – végül kudarcba fulladt – kísérletet a 19. században. Közben pedig nem nagyon válogattak a rendelkezésükre álló eszközök és módszerek között, legyen az a Habsburgokkal való szövetség 1848–49-ben, a dualista berendezkedés elleni kitartó küzdelem Magyarországon és nemzetközi porondon egyaránt, az asszimiláló nemzetiségi politika, valamint a különféle külpolitikai vargabetűk. Mindez értékes tanulságokkal szolgálhat nemcsak a történészek, hanem a kül- és nemzetpolitikával foglalkozók (diplomata, elemzők, döntéshozók) számára is... Mint ahogy a román nemzettudattal kapcsolatos „csemegék” is, például amikor Mikecs Lászlót idézi a szerző Nicoale Iorga előadása kapcsán. A nagy román történész ugyanis a nemzeti érdek elsőbbségét hirdette a tudományossággal szemben, ami közben az „igazságkeresést” háttérbe szorítja a nemzetépítés imperativusa (105–106. p.). Erre egyébként ma is számos példa hozható fel – Magyarországon és a térség többi államában is –, mint ahogy ellenpéldák is: Romániában már vannak olyanok, akik igenis veszteségként értékelik a romániai zsidóság és németység 20. század második felében történő kivándorlását, nemrég Lucian Boia román történész fogalmazott így legújabb – egyébként nagy vitákat kavart – esszéjében.¹

A román nemzetfejlődés fáziskéséséhez hasonló eltolódásra – a magyarehöz képest – mutat rá a szerző a szlovákok kapcsán is. Ez napjainkban általában a szlovák és magyar történészek közötti vitákban nyilvánul meg (például a közös, „hungarus identitású” vagy vegyes származású személyeknél, illetve egyes fogalmak – mint a Kárpát-medence – szlovák elutasításában (255–256. p.), de még sorolhatnánk, a legismertebb példa minden bizonnyal az 1918 előtti „történelmi” és 1918 utáni „etnikai” Magyarország éles megkülönböztetése a szlovák nyelvben). Ide kapcsolódik még a „cseh nézőpont” is, amelyben viszont már érezhető némi pozitív irányú változás a rendszerváltás óta: mind a német, mind a magyar kérdés második világháború utáni „rendezésére” árnyaltabban tekint a cseh értelmiség, mint korábban. Igaz, a téma (konkrétan a „Beneš-dekrétumok”) továbbra is megosztja a cseh társadalmat, ahogy azt még a nemrég lezajlott cseh elnökválasztási kampány hajrájában is tapasztalhattuk. De mintha a csehek már nem elsősorban a szlovákok szűrőn keresztül látnák a magyarokat, vagyis el tudnak vonatkoztatni a korábbi cseh-szlovák érdekközösségtől (L. például Bohumil Doležal, Rudolf Kučera,² illetve Luboš Palata írásait).

A közép- és kelet-európai nemzetfejlődések sajátos, de szintén közös elemeként jelenik meg a „romakérdés”, amely az akut szociális válság és az évtizedes demográfiai folyamatok következtében kétségkívül a régió egyik legsúlyosabb problémájává vált. De ez a probléma immár „összeurópai” – nem csupán térségünket érinti, Csehországtól Bulgáriáig, hanem a migráció

révén már évek óta küszködik vele Nyugat-Európa is (262–263. p.). A roma „összefüggés” azonban a román társadalomfejlődésnél is felbukkan, ahol a romák hozzájárulásának „elhallgatott” (vagy legalábbis eddig nem nagyon kutatott) szerepére mutat rá a szerző (259–263. p.). Amivel tovább árnyalja az egyébként egyre árnyaltabb képet, hiszen a közelmúltban többen is – például Lucian Boia vagy Neagu Djuvara – kitértek a román nemzetfejlődést színesítő „idegen elemekre” (míg az előbbi a külföldiek jelentőségét hangsúlyozta már idézett esszéjében, a másik a kunok szerepét emelte ki³).

A másik nagy téma Trianon és a „magyarkérdés”, amely hangsúlyosan jelenik meg a *Románia helyéről...*, a *Szlovákia, Románia...* és *A francia-német példa...* című írásokban, folytatva a szerző korábbi munkáit.⁴ Borsi-Kálmán Béla szerint is itt, vagyis Trianon következményeiben keresendő a magyar-szomszéd viszonyok rendezetlenségének közvetlen oka, párhuzamosan a nemzetállami szemlélet érvényesülésével. A magyar olvasó számára van valami megrendítő abban, ahogy a szerző a „liberális magyar kísérletről” és annak végérvényes kudarcáról ír, egyúttal pedig figyelemre méltó higgadtsággal mutat rá a történelmi Magyarország felbomlásának objektív okaira (12., 279–284. p.). Vitára ingerel azonban egy, lábjegyzetben található megállapítása, amely szerint a magyar nemzettudat közel háromnegyed évszázad alatt már feldolgozta a Trianon-komplexust és leszámolt a Duna-táji középhatalmi törekvésekkel (45. p. [26. jegyzet]). Ugyanis ha ez utóbbival egyet is lehet érteni (bár illúziókkal időnként még e téren is lehet találkozni), a „Trianon-trauma” – véleményem szerint – továbbra is élő jelenség, amelyet nemcsak a szélsőjobboldal és a „Trianon-szubkultúra” tart életben, hanem a határon túli magyar közösségek rendezetlen helyzete is.

Fontos kérdéskörként jelenik meg a geopolitika és nemzetpolitika kapcsolata. A *Románia helyéről...* című elemzés azt ragadja meg plasztikusan, ahogy egy kicsi, ám stratégiai kulcshelyzetben lévő ország hogyan tudja, birodalmak és nagyhatalmak között egyensúlyozva, megvalósítani saját nemzeti céljait és érvényesíteni érdekeit. Így jöhetett létre az első világháború végén – a néhány évtizeddel azelőtt még az Oszmán Birodalom alá tartozó dunai fejedelemségekből, az Osztrák–Magyar Monarchia részét alkotó Erdélyből és az Oroszországba integrált Besszarábiából – a független román állam, amely a rendszerváltás óta az európai uniós és amerikai érdekek mentén próbál lavírozni (9–12. p.). Az is érdekes megfigyelés, hogy a történelmi Magyarország esélyeinek romlása – a nemzetiségi kérdés és a kedvezőtlen geopolitikai viszonyok miatt – milyen párhuzamban volt Románia pozícióinak javulásával – a balkáni állam kedvezőbb elhelyezkedésének, a románság demográfiai mutatóinak, valamint a román elitek ügyességének és szerencséjének köszönhetően –, és hogy e két folyamat nemcsak összefüggött, hanem tulajdonképpen ki is egészítette egymást (12. p.). Mivel ez a 20. század elején beállt konstelláció, minden történelmi fordulat ellenére mindmáig nem sokat változott, a román

nemzetállam-építés pedig azóta is sikeresen és hatékonyan zajlik, mi több, a 2003 utáni világpolitikai helyzetben is folytathatónak tűnik, akkor miért változtatna rajta a bukaresti politikai elit? – kérdezi talán kissé csüggedten a szerző a *Hasonlóságok...* című írásban (108–109. p.). Ami már-már reménytelenségbe csap át, amikor eszmefuttatásában odáig jut, hogy a magyar–román együttélést továbbra is a politikai játszmák és a nyers érdekérvényesítés határozza meg, a francia nemzetállami modell ugyanis nem hagy lehetőséget valamilyen méltányos kiegyezésre, netán megbékélésre (106. p.). Ez viszont olyan csapdahelyzet – tehetjük hozzá –, amely állandósítja, örök körforgássá alakítja a konfliktusokat, kiszolgáltatva a régióban élő népeket a külső erőknek és saját gyarolásaiknak.

Sajátos szemszögből közelíti meg a geopolitikát a szerző a *Gondolatok Európáról...* és az *Isméltléskényszer?* című írásaiban, amelyek segítségével képet alkothatunk arról, hogy miképp fest egy *egykori* nagyhatalom szemüvegén át egy *jelenlegi* szuperhatalom külpolitikája. Az amerikai politika francia értékelésénél azonban talán még izgalmasabb az a párhuzam, amely Franciaország huszadik század eleji (és különösen 1918–1920 közötti) közép- és kelet-európai, és az USA mai (és főképp 2001 utáni) közel-keleti ténykedése között rajzolódik ki. Kérdés, hogy a folytatás is hasonló lesz-e... Borsi-Kálmán Béla egyébként már egy másik gondolatébresztő munkájában⁵ is elkalandozott a Közel-Keletre, ahol az izraeli–palesztin és a magyar–román konfliktus között figyelt meg hasonlóságokat.

Egyszerre elemzőként és történészként nyilvánul meg a szerző a kötet első írásaiban (*Románia helyéről...*, *Támpontok...* és *Megbékélés...*), ahogy arra a záró interjúban is utal. Egyrészt elemzi az aktuális helyzetet, és számba veszi az események alakulásának különféle alternatíváit („spekulál”), másrészt tágabb, történelmi és geopolitikai kontextusba helyezi és értékeli is mindezt. És itt nem az a lényeges, hogy végül mi vált valóra a különféle lehetőségekből, és mi nem (például a kilencvenes évek elején a különféle regionális államszövetségek [20. p.] vagy később Románia euroatlanti integrációs törekvései kapcsán) – ebből a szempontból meglehetősen „romlandónak” tekinthetnénk az ilyen írásokat –, hanem az, ahogy rámutat a gyorsan „történelemmé” váló politikai folyamatok komplexitására és működési mechanizmusaira – ez teszi e szövegeket mégis időtállóvá. Ahogy a különféle tényezőket mérlegeli, és betekintést enged a diplomáciai játszmák kulisszái mögé, kirajzolódik, hogy a történelem alakulását nemcsak a törvényszerűségek határozzák meg, hanem az esetlegességnek is nagy benne a szerepe.

Borsi-Kálmán Béla írásainak közös jellemzője – és ez a vizsgált kötetre is érvényes –, hogy a szerző képes kívülről is látni az egyes kérdéseket és szereplőket. Függetleníteni tudja magát a „nemzeti perspektíváktól” (beleértve a magyar nézőpontot is), így képes „hidegen”, elfogulatlanul értékelni az egyes jelenségeket. Ez a szakmai távolságtartás ugyanakkor együtt jár

kutatási tárgyának beható ismeretével, hiszen közelről vizsgálja mind a magyar, mind a román társadalomfejlődés sajátosságait, de otthonosan mozog a francia közegben és a világpolitikai folyamatokban is. Továbbá rendkívül alapos, amire csak két példa: egy kifejezést (nómenklatúra) képes kiegészíteni egy több mint egyoldalas lábjegyzettel (41–42. p. [21. jegyzet]), és az is előfordul, hogy a jegyzetapparátus hosszabb, mint maga a szöveg. Ez az alaposág abból ered, hogy egy-egy jelenséget a maga komplexitásában próbál meg bemutatni, ami pedig teljesen alkalmatlanná teszi a szövegeit a felületes „gyorsolvasásra”. A rengeteg kitérő és pontosítás ugyanis folyton megakasztja az olvasást és elgondolkodásra késztet (nyilván a szerző szándékával összhangban). Néhány esetben azonban az volt az érzésem, hogy egyes részletek, amelyek ugyan kiegészítik vagy árnyalják a mondanivalót, egyúttal el is terelik az olvasó figyelmét a tárgyról (vagyis „a kevesebb néha több” lett volna), vagy egy különben izgalmas elágazás túl messzire vezet. A rengeteg adat és információ között csak apró pontatlanság, hogy a nyugat-csehországi Karlovy Vary (Karlsbad) ugyan a fürdőinek köszönhetően kétségtelenül a Szudéta-vidék egyik legismertebb városa, ám a régió „fővárosának” inkább az észak-csehországi Liberec (Reichenberg) számított – 1918-ban a szakadár Német-Csehország (Deutschböhmen), 1938 és 1945 között pedig a Harmadik Birodalomhoz csatolt Szudéta-vidék megye (Sudetengau) székhelye is volt (271. p. [27. jegyzet]).

Inkább szerkesztői jellegű észrevétel, hogy egyes írásokat talán érdemes lett volna „aktualizálni”, vagyis kibővíteni a megszületésük óta eltelt időszak fejleményeivel, esetleg kihagyva néhány – utólag – feleslegesnek vagy már irrelevánsnak tűnő részt. Ami a jegyzetapparátust illeti, az – Borsi-Kálmán Bélánál már „megszokott módon” – ismét bőséges, amire egy helyen a szerző maga is utal, és aminek okát (stílusosan) egy újabb jegyzetben fejt ki (318–319. p. [14. jegyzet]). Ami kissé zavaró, az nem a – néha mintha valóban önálló életre kelő – jegyzetek mennyisége, hanem inkább az, hogy azok végjegyzetek formájában az egyes szövegek után következnek, vagyis sűrű lapozgatásra készítetik a lelkiismeretes olvasót, kiszakítva a főszövegből. Igaz, lábjegyzetként valószínűleg a főszöveget nyomták volna el, de akár a jegyzetapparátuson is lehetett volna „könnyíteni”, kihagyva például az idézetek eredeti változatát vagy a fordítási verziókat, amelyek egy diplomáciai iratban fontosak lehetnek, mert árnyalják a mondanivalót, az „átlagos” olvasást azonban fékezik. Az egyébként alapos jegyzetekből néhány helyen sajnos kimaradt (vagy ki lett hagyva) a fordítás, ami pedig az eredeti szövegnél hasznosabb lett volna a franciául nem tudó magyar olvasó számára (160–161. p. [33. és 35. jegyzet], 190. p. [155. jegyzet]). Ám ezek a kisebb hiányosságok érdemben nem befolyásolják a szövegek minőségét és a könyv értékét. Összességében véve tehát egy izgalmas, haszonnal forgatható kötetet kap kezébe az olvasó, amely szervesen illeszkedik a szerző munkásságába.

Jegyzetek

- ¹ BOIA, Lucian: *De ce este România altfel?*, Editura Humanitas, București, 2013, 128. p.
- ² Rudolf Kučera magyarul is megjelent könyve: *Közép-Európa története egy cseh politológus szemével*, Korma Könyvkereskedelmi és Szolgáltató Bt., Budapest, 2008. Bohumil Doležal írásait L. <<http://www.bohumildolezal.cz/mg/index.htm>> (letöltve 2013. 11. 03.).
- ³ Neagu Djuvara magyarul is megjelent könyve: *A románok rövid története*, Koinónia Kiadó, Kolozsvár, 2010.
- ⁴ Például: A „magyarkérdés” és Közép-Európa avagy adalékok a „Trianon-szindrómához”, In: BORSI-KÁLMÁN Béla: *Megközelítések. Tanulmányok a magyar–román (román–magyar) kapcsolattörténetről és identitásról*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2011, 187–196. p.
- ⁵ BORSI-KÁLMÁN Béla: *Kérdések és álkérdések. Gondolatok a csoportérdek-érvényesítés, a nemzeti önkép és a globális stratégiák összefüggéseiről*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.